
Beleška uz temu broja

Pred čitaocima je drugi broj *Etnoantropoloških problema*, čiji je tematski odeljak posvećen arheologiji. Još pre pojave sveske 3/2011, u nekoliko brojeva časopisa objavljivani su radovi koji su, po svojim temama i/ili osnovnom disciplinarnom određenju autora, bili u domenu arheologije. Između ostalog, neki od ovih tekstova (na primer: Palavestra 2/2009; Porčić 2/2006; Palavestra, Porčić 3/2008; Kuzmanović 1/2009; Babić 2/2010) eksplicitno, svesno i namerno su ukazivali na istorijske, teorijske, metodološke veze između etnologije, antropologije i arheologije. Odnos ovih disciplina u velikoj meri je obeležio istoriju svake ponaosob, čak i onda kada sami istraživači nisu eksplicitno isticali uzajamne uticaje i inspiracije, pa ih u neretkim slučajevima nisu ni bili svesni. Ove prećutne i prećutane pozajmice u mnogim prilikama rađale su bogate plodove, ali su, na drugoj strani, ponekad doprinosile stvaranju i okoštavanju ideja i interpretativnih premisa koje su opterećivale istraživanje.

Upravo zato, prvi tematski broj velikim delom bio je posvećen pitanjima istorije arheologije i preispitivanju nekih od osnovnih koncepata kojima se disciplina služila tokom svog razvoja, koji su zajednička baština većine istraživača ljudskih kultura, u prošlosti, sadašnjosti ili etnografskoj sadašnjosti. Ova sveska produžetak je tog nastojanja, ukazujući na teme koje su poslednjih decenija okosnica teorijskih razmatranja u arheologiji, a koje su još uvek retko prisutne u našoj sredini. Polazeći od sadašnjeg stanja istraživanja u Srbiji, uvereni da je potrebno, moguće i plodonosno da se deo tekuće opšte debate o osnovama discipline vodi na srpskom jeziku, autori razmatraju neke od tema koje su posebno značajne za arheologiju Balkana.

Uprkos opsežnim i utemeljenim kritikama, u nekim arheološkim sredinama, poput one u Srbiji, još uvek je veoma snažan uticaj kulturno-istorijske paradigme – pristupa arheološkom istraživanju koji je suvereno vladao disciplinom tokom prve polovine XX veka. Osnovni metodološki postupak u okviru ovog pristupa je sistematizovanje materijalnih tragova ljudskog delovanja u prošlosti u jasno vremenski i prostorno određene jedinice – *kulturne grupe*.

Ovo izdvajanje, definisanje i fiksiranje skupova artefakata u geografske i hronološke koordinate podrazumeva pretpostavku, retko eksplicitno izrečenu, da zajedno sa predmetima, staništima, mestima sahrane, sistematizujemo i ljudske grupe koje su ih načinile. U arheološkoj literaturi, koncept kulturne grupe povezuje se sa radom dvojice veoma značajnih istraživača prve polovine XX veka – Gordonom Čajldom i Gustafom Kosinom. Dramatične i teške posledice do kojih može dovesti njegova primena, najčešće se stavljaju na teret Kosininim ekstremnim i eksplicitnim političkim stavovima. Međutim, kao što ukazuje članak Aleksandra Bandovića, stanovište da materijalna kultura neposredno i neumitno odražava društvene, jezičke i, najzad, etničke karakteristike ljudskih zajednica, ukotvljenih u nedvosmisleno omeđenom prostoru, nije tek vatrena zabluda Gustafa Kosine, već je posledica niza međusobno zavisnih uverenja o kulturi čoveka koja su nastajala i učvršćivala se od osvita modernog doba. U brojnim arheološkim sredinama, uključujući našu, kulturno-istorijski pristup i danas je shvaćen kao jedini ili, u najmanju ruku, najbolji način da se pristupi arheološkom istraživanju. Snaga i postojanost ovog koncepta odolela je i žestokom i temeljnom potresu kakav je izazvala procesna kritika. Čak i kada se daleko i suštinski odstupa od ove paradigme, svrstavanje arheološkog materijala u kulturne grupe prećutno ostaje kao neutralan postupak sa zadatkom da se sistematizuje građa pred nama. Tako analiza kojoj je Marko Porčić podvrgao vinčanske figurine, iako se u svom pristupu korenito razlikuje od većine starijih radova o neolitskoj plastici sa centralnog Balkana, zadržava *vinčansku kulturnu grupu* kao sredstvo kojim svoje odabrano polje istraživanja smešta u vremenske i prostorne koordinate. Pre nego da nam ukaže na nedostatke procesnog pristupa, ova okolnost nas obavezuje da još jednom pažljivo razmotrimo različite činioce koji su u arheološko razmišljanje tako duboko usadili ideju o homogenim zajednicama, koje dele načine proizvodnje keramičkog posuđa i podizanja kuća, običaje sahranjivanja svojih umrlih, verovanja i jezik, zaposedajući određenu i jasno razgraničenu teritoriju.

Istraživanja poput teksta Zorice Kuzmanović ukazuju na složene puteve kojima ovi uvreženi koncepti prelaze iz jedne oblasti istraživanja u drugu – u ovom slučaju iz lingvistike u arheologiju. U ovakvim transferima "konceptualni tovar" dobija na težini time što unakrsno referisanje učvršćuje uverenje u njegovu ispravnost i zamagljuje se cirkularnost dokaznog postupka, u kojem se pretpostavke jedne discipline prenose u drugu u obliku početne premise koju valja potvrditi, a ne ispitati. Ponekad pojedini koncepti u svom originalnom disciplinarnom kontekstu izgube na snazi i uticaju, ali preneti u drugu oblast istraživanja dobiju novi zamah. Tako su ideje *socijalne evolucije* – postepenog zakonomernog razvoja ljudskih društava od jednostavnijih ka kompleksnijim formama, imale sasvim ograničen uticaj među antropolozima, ali su ostavile snažan utisak na arheologe. Kao što piše Ivan Vranić, procesni arheolozi eksplicitno tragaju za korelatima određenih stupnjeva društvenog razvoja u materijalnoj kulturi ko-

ju istražuju i unose mnoge ispravke i dopune u svoje šeme razvoja od grupa lovaca-sakupljača do država i civilizacija. Ovakva istraživanja punu pažnju posvećuju veoma detaljnoj teorijskoj eksplikaciji svojih pretpostavki i postupaka, obuhvatajući veoma širok geografski i hronološki raspon, kao što svedoči tekst Branislava Anđelkovića. Na drugoj strani, sama ideja o lestvici razvoja društava, gde su neka procenjena kao uspešnija, protkana je kroz istoriju ljudskog mišljenja i svakako je jedan od najizrazitijih primera široko prihvaćenih "zdravorazumskih" shvatanja. Ona nalazi svoj odraz u veoma brojnim arheološkim radovima koji se ne pozivaju na evolucionističku teoriju antropologa, već prećutno podrazumevaju da je njihov zadatak upravo da procene mesto koje pripada materijalnoj kulturi koju istražuju na lestvici postepenog uspinjanja od divljaštva ka civilizaciji. Neke odlike arheološkog zapisa, kao što je *urbanizacija* o kojoj govori Vranić, tako postaju poželjnije i ulažu se veliki naponi da se dokaže njihovo postojanje na teritoriji koju baštinimo.

Ideja o razvijenim i onim drugim, manje uspešnim kulturama odjekuje u mnogim konceptima u čijem stvaranju i učvršćivanju je učestvovala i arheologija. Posebno mesto na skali razvoja koje je dodeljeno klasičnim civilizacijama Grčke i Rima uslovalo je i prirodu interpretativnih alata kojima se objašnjavaju odnosi ovih kultura sa narodima koji su uz njih naseljavali stari svet. Koncepti helenizacije i *romanizacije*, o kojoj piše Vladimir D. Mihajlović, podrazumevaju polarizovani svet antike po ugledu na moderno doba, dajući na taj način objašnjenje i opravdanje za podelu moći u savremenom svetu. Međutim, humanističke discipline od poslednjih decenija XX veka više ne vide svoju ulogu samo u podupiranju postojeće arhitekture moći, već i u njenom aktivnom preispitivanju i razmatranju procesa stvaranja opšteg narativa o dominantnim centrima iz kojih se širi superiorna kultura. Jedan od rezultata je da neminovno širenje dobrobiti grčke i rimske kulture na njihovo varvarsko zaleđe, kakvo su postulirali nemački i britanski istraživači XIX veka, više nije jedino objašnjenje odnosa među kulturama starog sveta. Arheolozi koji rade sa materijalom koji može biti izvor novih saznanja o ovim odnosima, kao što su oni čiji je predmet istraživanja rimska provincijska arheologija, već su prihvatili ovaj izazov. Naša arheološka zajednica, međutim, još uvek ne pokazuje snažnu tendenciju da balkanske provincije Rimskog carstva uključimo u ovu debatu, veoma živu na međunarodnoj sceni. Ovakav stav, naravno, pokreće veoma važno pitanje odnosa lokalnih akademskih zajednica prema tokovima u širem disciplinarnom kontekstu. S obzirom na to da se radi o relativno maloj zajednici stručnjaka, ovo nije prvi put u istoriji srpske arheologije da se pred nas postavlja dilema kakav odnos valja zauzeti prema događajima u drugim, po mnogo čemu različitim akademskim sredinama, sa dužom tradicijom arheološkog istraživanja.

Čini se uputnim imati na umu da su snažni, dugovečni narativi i koncepti oko kojih je istkana arheologija kao akademska disciplina, obeleženi kulturnom,

društvenom i političkom klimom onih sredina iz kojih su potekli. U Srbiji, kao i u drugim balkanskim zemljama, institucionalizacija istraživanja prošlosti usledila je čitav vek kasnije, poglavito kroz rad stručnjaka koji su školovani na nemačkim univerzitetima. Sa njihovim povratkom, u ove krajeve dospele su i ideje koje su među obrazovanim Evropljanima kružile već stotinak godina. Recepcija ovih ideja u lokalnoj sredini neminovno dovodi do manjih ili većih distorzija. Tako je narativ o egejskom izvoru civilizacije, prenet iz svog originalnog konteksta, na balkanskom tlu doživeo neočekivanu nadogradnju, koja će obeležiti razvoj arheologije u Srbiji. "Jonska kolonija Vinča" – ideja Miloja Vasića, ključne figure u institucionalizaciji discipline u našoj zemlji, najčešće se tumači kao njegova kasna i iznenadna promena mišljenja. Aleksandar Palavestra, međutim, minucioznom analizom ranih tekstova osnivača srpske arheologije ukazuje da je čitav opus profesora Vasića zapravo konzistentno vodio ka ovom zaključku. Kao i u slučaju Nike Županića, koji razmatra Monika Milosavljević, još jednom se pružaju uverljivi argumenti da istraživanje istorije arheologije otvara mnoge dragocene uvide u trenutno stanje discipline. Iako je "opomena o kompleksnim mehanizmima preživljavanja neutemeljenih ideja i žilavosti stereotipa unutar naučnog diskursa" ponekad gorka, tekstovi sakupljeni u ovoj svesci povezani su uverenjem da suočavanje i razumevanje prošlih stranputica može pomoći u nastojanju da izbegnemo nove.

Odgovornost arheologa koji stvaraju akademski verifikovane narative o prošlosti tim je veća što rezultati naših istraživanja čine osnovu na kojoj se stvaraju slike davnih vremena u drugim domenima. Vladimir V. Mihajlović ukazuje na kružni tok kojim putuju stereotipi o antičkoj Grčkoj, od svojeg izvorišta u kulturnoj klimi Nemačke XIX veka, kroz preuzimanje u ranoj srpskoj historiografiji i klasičnoj arheologiji, odakle se prenose sve do školskih udžbenika koji su danas u upotrebi i iz kojih sledeće generacije stiču svoje prve slike o odabranim segmentima prošlosti. Ponekad je put ovih uvreženih slika daleko duži, sežući u vreme pre formiranja akademskih disciplina, u koje su prelivevi, da bi potom nastavili svoj put izvan akademskog polja, u domen popularne kulture, kao što opisuje Vera Vasiljević na primeru ideja o starom Egiptu.

Arheologija je prošla dug put od antikvarskih radoznalosti viktorijanskih džentlmena do discipline koja u svoja istraživanja uključuje visokotehnološka dostignuća prirodnih i tehničkih nauka. U njenoj osnovi je želja da znamo prošlost, makar delom da bismo razumeli sadašnjost i u njoj delali po najboljim uzorima. Ako produbljujemo znanja o prošlosti sopstvene discipline, bolje ćemo razumeti veličanstvene domete i jednako impresivne zablude svojih prethodnika. Ako to činimo sa svešću o njihovom i sopstvenom društvenom okruženju, naša znanja mogu nas učiniti dragocenim sagovornikom sa tim okruženjem. Na tom putu disciplinarni savez sa antropologijom svakako je delatan korak.

Staša Babić